

تأثیر الگوی تقسیمات کشوری بر توسعه فضای جغرافیایی (مورد مطالعه: استان زنجان)

زهرا احمدی پور^{۱*}، عزیزالله قنبری^۲، محمدرضا حافظنیا^۳

- ۱-دانشیار گروه جغرافیای سیاسی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران
۲-استاد گروه جغرافیای سیاسی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران
۳-کارشناس ارشد جغرافیای سیاسی، دانشگاه تربیت مدرس، تهران، ایران

پذیرش: ۸۸ / ۱۲ / ۱۲

دریافت: ۸۷ / ۱۰ / ۲۲

چکیده

تقسیمات کشوری فرایندی سیاسی - اداری است که با هدف اصلی تقسیم کشور به واحدهای همگن، برای رشد هماهنگ و به منظور اداره قلمرو ملی و عرضه خدمات بهتر صورت می‌گیرد و در نهایت، امنیت، وحدت و مشارکت ملی را تأمین می‌کند. بر این اساس، تقسیمات کشوری بر ساختار اداری - مدیریتی سرزمین، شتاب بخشیدن به روند توسعه و رشد هماهنگ ملی، تأثیر بسزایی دارد، از آنجا که استان زنجان از تغییرهای صورت گرفته در این زمینه، بی تأثیر نبوده است. این مقاله را با هدف بررسی چگونگی تأثیر الگوی تقسیمات کشوری بر توسعه فضای جغرافیایی استان زنجان، تدوین کرده‌ایم. برای پاسخ دادن به این سؤال، فرضیه ذیل مطرح می‌گردد: ارتقای سطح واحدهای تقسیمات کشوری به توسعه فضای جغرافیایی در استان زنجان منجر شده است.

در پژوهش حاضر، علاوه بر تصویرسازی آنچه هست، وضعیت مسئله و ابعاد آن را تشریح و تبیین کرده‌ایم؛ بنابراین، تحقیق به لحاظ هدف، از نوع کاربردی و به لحاظ روش توصیفی - تحلیلی است. اطلاعات لازم برای مقاله را با استفاده از سه شیوه گردآوری کرده‌ایم:

الف) شیوه کتابخانه‌ای و اینترنتی، ب) شیوه اسنادی و آرشیوی، ج) شیوه میدانی

در نتیجه این تحقیق، مشخص شد که اثرهای تقسیمات کشوری بر توسعه استان زنجان، در بیشتر زمینه‌ها منفی است و جدایی قزوین، به بازماندگی توسعه‌ای در استان منجر شده است؛ ولی با توجه به قابلیت‌های موجود و موقعیت جغرافیایی برتر، نزدیکی به عمده‌ترین کانون‌های جمعیتی و قطب‌های صنعتی کشور، قرار گرفتن در مسیر دالان‌های ارتباطی و داشتن تنوع معدنی زیاد، برخورداری از

جاذبه‌های گردشگری طبیعی و تاریخی، دارا بودن آب و هوایی مناسب و دشت‌های حاصل‌خیز می‌تواند نقش بسیار مهمی در فرایند توسعه ملی و منطقه‌ای این استان ایفا کند.

واژه‌های کلیدی: تقسیمات کشوری، توسعه، فضای جغرافیایی، استان زنجان، استان قزوین.

۱- مقدمه

یکی از مسائل مهم در حوزه مدیریت و سیاست‌گذاری داخلی هر کشور، چگونگی سازمان‌دهی سیاسی فضا است. در هر واحد سیاسی (کشور مستقل)، برای آسان‌کردن اداره امور، ایجاد حداکثر کارایی و ... تقسیماتی صورت می‌گیرد، تا تمام بخش‌ها به صورت مجموعه‌ای هماهنگ در جهت هدف‌های محلی و ملی دولت و نظام سیاسی، وظایف مربوط را انجام دهند (ESCAP, 1996). این مسئله حاکمیت ملی و مدیریت سرزمینی را، حتی در دورترین نقاط کشور، ممکن می‌کند (کریمی‌پور، ۱۳۸۱: ۲۷). ناحیه‌بندی سیاسی سرزمین، تابعی از شکل حکومت یا رژیم سیاسی است. سطح اختیارات، قدرت تصمیم‌گیری و کارکرد سیاسی واحدهای تقسیماتی در کشور نیز تابع نوع دولت و نظام سیاسی می‌باشد و الگوی توزیع آن، براساس ماهیت دولت، اعم از بسیط (متمرکز)، ائتلافی و یا ناحیه‌ای متفاوت است (حافظ‌نیا، ۱۳۸۳: ۳۴)؛ بنابراین، تقسیمات کشوری بر ساختار اداری- مدیریتی سرزمین، سرعت‌دادن توسعه و رشد هماهنگ ملی، تأثیر بسزایی دارد، و می‌تواند امنیت، همگرایی، وحدت و مشارکت ملی را تأمین کند (سرکارآرانی، ۱۳۸۳: ۳۶).

استان زنجان، که حوزه مطالعه ما در این پژوهش است، از تغییرهای درون کشور تأثیر پذیرفته و در دوره‌های مختلف، از نظر تقسیمات سیاسی دست‌خوش تغییر و تبدیل شده است (ثبوتی، ۱۳۷۱: ۱۸). به‌لحاظ شاخص‌های توسعه، این استان یکی از استان‌های درحال توسعه کشور می‌باشد و می‌تواند نقش مهمی در توسعه ملی و منطقه‌ای برعهده بگیرد و در تمرکززدایی امور اجرایی و فعالیت‌های صنعتی و خدماتی از پایتخت، به‌عنوان یکی از گزینه‌های اصلی مطرح شود (پردازای مقدم، ۱۳۸۴: ۵۲). در این مقاله، می‌کوشیم به این پرسش پاسخ دهیم که آیا تقسیمات کشوری در توسعه فضای جغرافیایی در استان زنجان مؤثر بوده

است یا نه. برای رسیدن به پاسخ این سؤال، فرضیه ذیل را پیش‌بینی کرده‌ایم: ارتقاء سطح واحدها در تقسیمات کشوری، به توسعه فضای جغرافیایی در استان زنجان منجر شده است.

۲- مبانی نظریه‌ای و اندیشه‌ای

در جغرافیای سیاسی، از طرفی تحلیل فضایی پدیده‌های سیاسی مطرح است و به نمادهای فضایی فرآیندهای سیاسی توجه ویژه می‌شود (میرحیدر، ۱۳۷۴: ۹) و از طرف دیگر، نواحی متشکل و سازمان‌یافته سیاسی، نظیر کشورها و دولت‌های مستقل، و رفتار آنها مطالعه و کالبدشکافی می‌گردد؛ همچنین مطالعه الگوهای رفتار سیاسی در جامعه‌های انسانی تحت تأثیر عوامل و متغیرهای جغرافیایی و فضایی، نظیر رفتار انتخاباتی و نیز بازتاب‌های رفتار سیاسی جامعه‌ها و ساختارهای سیاسی و حکومتی بر محیط جغرافیایی و فضا، و الگوهای سازمان‌دهی، توسعه (Abrahamson, K. V; 1997). و مدیریت سیاسی فضا، و توسعه محیط جغرافیایی و... از قلمروهای معرفتی و حوزه مطالعاتی جغرافیای سیاسی محسوب می‌شود.

هدف دولت‌ها از تقسیمات کشوری، عبارت است از: اداره بهتر امور منطقه‌ای و محلی؛ نظارت سیاسی و اعمال سیاست‌های دولت مرکزی؛ ایجاد وحدت و امنیت ملی؛ توسعه هماهنگ و پایدار؛ فراهم کردن زمینه برای عرضه خدمات، و تأمین بهتر نیازهای اساسی مردم و توسعه رفاه اجتماعی و اقتصادی؛ نظارت سیاسی برای رسیدن به هدف‌های ملی و جلوگیری از ناهنجاری‌ها، ناراحتی‌ها، تجزیه‌طلبی‌ها و...؛ فراهم کردن زمینه مساعد برای مشارکت مردم در سرنوشت سیاسی، اقتصادی و فرهنگی خود و ایجاد توسعه منطقه‌ای و پایه‌گذاری چهارچوب فضایی و جغرافیایی لازم برای گسترش سازمانی و اداری دستگاه‌های دولت مرکزی (حافظ‌نیا، ۱۳۷۹: ۱۹۵). به‌طور کلی، هدف از تقسیمات کشوری - که مورد توجه تمام نظام‌های سیاسی می‌باشد- تأمین خدمات و امکانات برای منطقه‌های نیازمند و آسان کردن حاکمیت دولت تا پایین‌ترین سطح سیاسی در پهنه کشور است (احمدی‌پور، ۱۳۸۵). برای رسیدن به این هدف، نظام تقسیمات کشوری باید به گونه‌ای کارآمد طراحی شود تا کمترین تنش و بیشترین هماهنگی و همکاری دوسویه را در منطقه‌ها و بین سرزمین‌های همجوار کشور ایجاد کند و زمینه لازم را برای توسعه منطقه‌ای فراهم آورد (Barry, 1992).

دولت‌ها به دلیل اهمیت سازمان‌دهی سیاسی فضا در توسعه کشورهاشان، در تقسیم فضای سرزمین خود به شکل مناسب، کوشش بسیار می‌کنند. سطح اختیارات، قدرت تصمیم‌گیری و کارکرد سیاسی واحدهای تقسیماتی درون‌کشوری، به میزان زیادی پیرو نوع دولت و نظام سیاسی سطح ملی است (Rennie Short, 1993). که در جامعه‌ها با توجه به هدف‌های توسعه پایدار و برای رساندن انسان به مرحله رضایت از زندگی‌اش در پرتو دسترسی به امکانات و خدمات شکل می‌گیرد.

۳- مروری بر روند سازماندهی سیاسی فضا در ایران

برای آسان شدن مطالعه و بررسی، پیشینه تقسیمات سیاسی- اداری در ایران به سه دوره تقسیم می‌شود:

۳-۱- تقسیمات کشوری در ایران باستان (قبل از اسلام)

این بخش، دوره حکومت مادها، هخامنشیان، سلوکیان، اشکانیان و ساسانیان را دربر می‌گیرد. جدول ۱ سلسله مراتب نظام تقسیمات کشوری را در ایران باستان نشان می‌دهد (شیعه، ۱۳۷۸: ۶۴).

جدول ۱ مقایسه عناوین تقسیمات کشوری در ایران باستان

حکام	چگونگی اداره کشور - سازمان‌دهی فضا در عهد ایران باستان
ماد	کشور ماد از سرزمین‌های خودمختار تشکیل شده بود و به صورت جامعه عشیره - قبیله‌ای اداره می‌شد
هخامنشیان	کشور ⇨ ایالت (ساتراپی)
سلوکیان	کشور ⇨ خستر پاون (ساتراپی) ⇨ اپارکی ⇨ استاتما ⇨ روستا
اشکانیان	کشور ⇨ خستر پاون (ساتراپی) ⇨ اپارکی ⇨ استاتما ⇨ روستا
ساسانیان	کشور ⇨ ایالت (کوست) ⇨ استان ⇨ شهرستان ⇨ روستا

منبع: شیعه، ۱۳۷۸

۲-۳- تقسیمات کشوری در ایران بعد از اسلام

بعد از حمله اعراب و تسلط آنها بر ایرانیان، تا مدت‌ها تقسیم کشور به چند بخش یا استان، مفهومی نداشت. خلیفه برای هر شهر حاکمی تعیین می‌کرد و همه امور حکومتی از جمله تعیین قواعد اجتماعی و اداره امور قضایی و اجرایی را بر عهده او می‌گذاشت (امیراحمدیان، ۱۳۸۳: ۲۸). با روی کار آمدن سلسله‌های گوناگونی همچون، غزنویان، سلجوقیان، ایلخانان مغول، صفویان و قاجاریه، نظام تقسیمات کشوری همچنان به صورت متمرکز باقی ماند و فقط بعضی نام‌های واحدهای سیاسی تغییر کرد؛ ولی کارکرد واحدهای تقسیماتی، همچنان نظارت بر کشور و جمع‌آوری مالیات و ... بود. جدول ۲ برخی از این تفاوت‌ها را نشان می‌دهد.

جدول ۲ جدول مقایسه‌ای تقسیمات کشوری در ایران بعد از اسلام

کشور ← ولایت ← کوره (شهرستان) ← رستاق (بخش) ← طسوج ← قریه*	سازمان‌دهی سیاسی فضا از قرن - سوم تا هشتم
کشور ← ایالت ← ولایت ← بلوک ← شهر ← روستا	تقسیمات کشوری ایران در اواخر دوره قاجار تا ۱۳۱۶

* اسامی جدید متأثر از تسلط اعراب بر منطقه می‌باشد. منبع: اقتباس از اسماعیل شیعه.

۳-۳- تقسیمات کشوری در دوران معاصر (پهلوی - جمهوری اسلامی)

در زمان حکومت رضاشاه پهلوی، در سازمان اداری کشور تجدید نظر شد و ایالت‌های پیشین ایران، جای خود را به استان‌ها دادند؛ همچنین در این زمان، عنوان فرمانداری کل به واحدهای تقسیمات کشوری اضافه شد و بعدها از قانون اساسی کشور حذف گردید (شیعه، ۱۳۷۸: ۵۲).

پس از پیروزی انقلاب اسلامی، تغییرهایی در نام‌های شهرها و روستاها صورت گرفت و در سال، ۱۳۶۲ چهارچوب نظام تقسیمات کشوری تعیین شد. طبق این قانون، سازمان‌دهی سیاسی فضا در ایران، انجام می‌شود (شیعه، ۱۳۷۸: ۱۸). (جدول ۳)

۴- قلمرو تحقیق

استان زنجان در ناحیه مرکزی شمال غربی ایران واقع شده و با هفت استان همسایه است، مساحت استان زنجان، ۲۲ هزار و ۱۶۴ کیلومتر مربع است و ۱/۳۴ درصد از مساحت کل کشور را شامل می‌شود. براساس سرشماری عمومی نفوس و مسکن ۱۳۸۵، جمعیت استان ۹۶۴ هزار و ۶۰۱ نفر بوده که ۵۵۹ هزار و ۳۴۰ نفر آنها در نقاط شهری و ۴۰۵ هزار و ۲۶۱ نفر در منطقه‌های روستایی زندگی می‌کردند (وزارت کشور). استان زنجان از شمال با استان‌های اردبیل و گیلان، از شرق با استان قزوین، از جنوب با استان همدان و از جنوب غربی و غرب با استانهای کردستان، آذربایجان غربی و آذربایجان شرقی همسایه است. از نظر تقسیمات سیاسی-اداری، این استان از هفت شهرستان به نام‌های ابهر، ایچ‌رود، خدابنده، خرم‌دره، زنجان، طارم و ماه‌نشان تشکیل شده و پانزده بخش، ۴۶ دهستان، هفده شهر و ۹۸۱ آبادی دارای سکنه دارد (مرکز آمار ایران، ۱۳۸۵). جدول ۴ وضعیت کنونی تقسیمات اداری-سیاسی در استان را نشان می‌دهد (جدول ۴).

جدول ۳ مقایسه قوانین تقسیمات کشوری

دوره	عنوان واحدهای تقسیمات کشوری
دوره پهلوی	استان و (فرمانداری کل) ← شهرستان ← بخش ← دهستان ← روستا
جمهوری اسلامی	استان ← شهرستان ← بخش ← دهستان ← روستا

جدول ۴ وضعیت فعلی تقسیمات کشوری در استان

شهرستان	مساحت	تعداد بخش	تعداد شهر	تعداد دهستان	تاریخ تأسیس
کل استان	۲۲۱۶۴	۱۵	۱۷	۴۶	—
ابهر	۲۹۹۳	۲	۴	۸	۱۳۴۸
ایچ‌رود	۱۸۲۹	۲	۲	۴	۱۳۷۵
خدابنده	۵۱۵۱	۴	۵	۱۰	۱۳۴۸
خرم‌دره	۴۰۷	۱	۱	۲	۱۳۷۶
زنجان	۶۷۶۳	۲	۱	۱۲	*
طارم	۲۲۳۵	۲	۲	۵	۱۳۷۵
ماه‌نشان	۲۷۸۶	۲	۲	۵	۱۳۷۴

* زنجان در سال ۱۳۴۸ به فرمانداری کل تبدیل شد و در سال ۱۳۵۲، به استان ارتقای سطح پیدا کرد. مأخذ: سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان زنجان.

زنجان یکی از استان‌های در حال توسعه کشور است که با توجه به موقعیت جغرافیایی برتر، نزدیکی به عمده‌ترین کانون‌های جمعیتی و قطب‌های صنعتی کشور، قرار گرفتن در مسیر دالان‌های ارتباطی شرق- غرب و جنوب- شمال، داشتن معدن‌های بسیار غنی سرب و روی و دارا بودن تنوع معدنی بالا، استقرار واحدهای تولیدی و صنعتی، برخورداری از جاذبه‌های گردشگری طبیعی و تاریخی، برخورداری از آب و هوای مناسب و دشت‌های حاصل‌خیز می‌تواند نقش بسیار مهمی در توسعه ملی و منطقه‌ای برعهده بگیرد و در تمرکززدایی امور اجرایی و فعالیت‌های صنعتی و خدماتی از پایتخت، به‌عنوان یکی از گزینه‌های اصلی مطرح شود (پردازی مقدم، ۱۳۸۴: ۵۲).

۵- روش تحقیق

در پژوهش حاضر، سؤال اصلی آن است که آیا تقسیمات کشوری در توسعه فضای جغرافیایی در استان زنجان مؤثر بوده است یا خیر. در پاسخ بدین پرسش، این فرضیه طراحی شده است: ارتقای سطح واحدهای تقسیمات کشوری، به توسعه فضای جغرافیایی در استان زنجان منجر شده است. برای آزمودن فرضیه، علاوه بر تصویرسازی آنچه هست، علت‌های چگونگی و چرایی وضعیت مسئله و ابعاد آن را تشریح و تبیین کرده‌ایم. تبیین و توجیه این علت‌ها به تکیه‌گاه استدلالی محکمی نیازمند بود. که از طریق جستجو در ادبیات و مباحث نظری تحقیق، و تدوین گزاره‌ها و قضایای کلی موجود درباره تقسیمات کشوری فراهم شد؛ بنابراین، روش مورد استفاده در این تحقیق کاربردی، از نوع توصیفی و تحلیلی است. از نظر هدف، این تحقیق از نوع کاربردی است؛ زیرا در پی انجام تقسیمات جغرافیایی مناسب و متعادل در سطوح مختلف، دستاوردهای پژوهش می‌تواند برنامه‌ریزان و تصمیم‌گیرندگان را در زمینه سیاسی و تقسیمات فضایی راهنمایی کند؛ بنابراین، شیوه‌های فرآیندی به‌کار رفته در تحقیق، شامل سه قسمت عمده است:

الف) شیوه کتابخانه‌ای و اینترنتی؛

ب) شیوه اسنادی و آرشیوی؛

ج) شیوه و تکنیک‌های میدانی.

از آنجا که در این مطالعه، با استفاده از زمینه و بسترسناختی و معلوماتی که از طریق پژوهش در باره تقسیمات کشوری فراهم شده، اثرهای تقسیمات کشوری را بر توسعه فضای جغرافیایی استان زنجان، به عنوان هدف اصلی پژوهش، بررسی کرده‌ایم، به دلیل ماهیت مطالعه و مسئله تحقیق، این مقاله بیشتر به صورت کیفی و تحلیلی براساس یک پانل گذشته‌نگر است که جامعه مورد مطالعه، یعنی استان زنجان، قبل از جدایی قزوین و بعد از آن بوده که با تقسیمات کشوری انجام شده است. در این تحقیق، مهم‌ترین روش برای جمع‌آوری داده‌ها - که بیشتر از نوع ثانویه‌اند - مطالعه کتابخانه‌ای و جستجو در سایت‌ها و مجله‌های علمی - پژوهشی درباره موضوع پژوهش است. در این روش، متغیرهای تحقیق براساس اصول توسعه در قالب توسعه اقتصادی، توسعه اجتماعی، توسعه زیرساختی و اعتبارات، دسته‌بندی و در زیرمجموعه آنها سازمان‌دهی و بررسی شده است.

۶- تحلیل تطبیقی استان زنجان

۶-۱- فرایند سازمان‌دهی سیاسی فضا در استان زنجان

استان زنجان همچون دیگر ناحیه‌های کشور، از دگرگونی‌های داخلی دور نمانده است. در تقسیمات کشوری سال ۱۳۱۶ ش، شهرستان زنجان همراه بخش‌های خدابنده و ابهر تابع استان یکم شد؛ بعد از مدتی با نام خمسه تابع استان مرکزی شد؛ در سال ۱۳۴۰ ش ضمیمه گیلان گردید (ثبوتی، ۱۳۷۱: ۳۲)؛ در مرداد ۱۳۴۸ ش، بخش‌های خدابنده و ابهر، همزمان شهرستان نامیده شدند؛ در سال ۱۳۴۹ ش شهرستان زنجان همراه دو شهرستان یادشده از گیلان جدا و به فرمانداری کل تبدیل شد و در پی تغییرها در سال ۱۳۵۲ ش از فرمانداری کل به استان زنجان ارتقای سطح یافت. جدول ۵ روند تقسیمات کشوری استان زنجان را نشان می‌دهد (یافته‌های تحقیق).

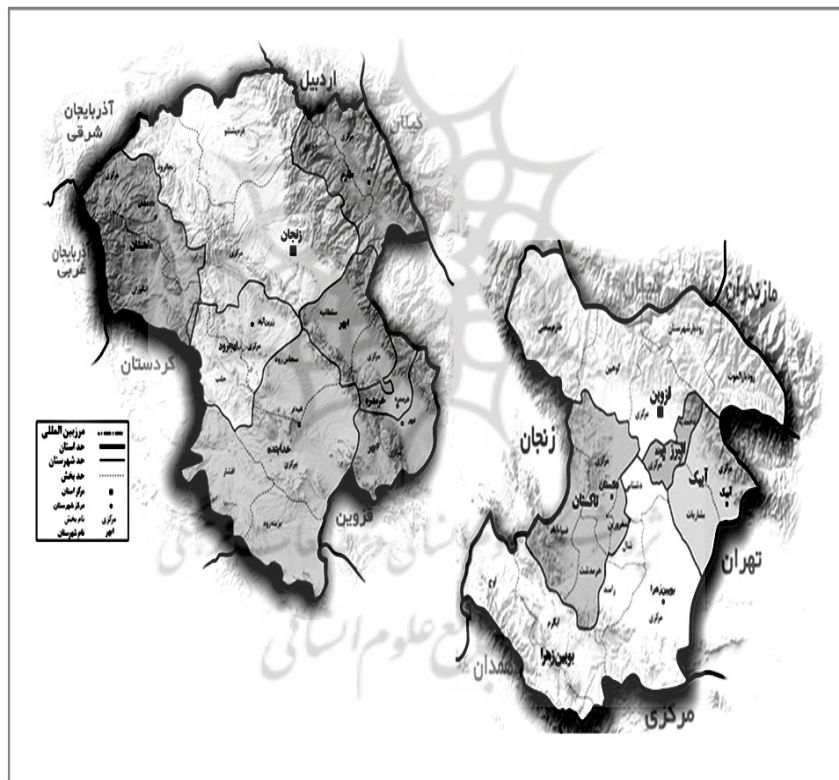
۶-۲- ابعاد تأثیر پذیرفته از فرایند تقسیمات کشوری

در این بخش، تأثیر تقسیمات کشوری را در ابعاد مختلف سرزمینی، اقتصادی، اجتماعی، زیرساختی و بودجه و اعتبارات در سری زمانی قبل و بعد از جداسازی قزوین بررسی می‌کنیم.

۱-۲-۶- ابعاد سرزمینی

از نظر تقسیمات کشوری، محدودهٔ سیاسی استان زنجان در سال ۱۳۷۲ برابر با ۳۹ هزار و ۳۶۹ کیلومتر مربع بود و ۲/۴۱ درصد از مساحت کل کشور را شامل می‌شد، بعد از جداشدن قزوین، مساحت استان به ۲۲ هزار و ۱۶۴ کیلومتر مربع کاهش یافت. این رقم ۱/۳۵ درصد از مساحت از کشور را دربرمی‌گیرد و تقریباً نصف استان از پیکرهٔ اصلی آن جدا شده است. نقشهٔ ۱ بخش‌های جداشده از استان زنجان را نشان می‌دهد (سالنامه‌های آماری استان زنجان، ۱۳۷۲، ۱۳۷۴ و ۱۳۸۵).

نقشهٔ ۱ بخش‌های جداشده از استان زنجان

مأخذ: تقسیمات کشوری سال ۱۳۸۵.

با توجه به موقعیت برتر جغرافیایی و ارتباطی، و قابلیت‌های موجود در استان، با وجود جداسدن بخش وسیعی از استان، یعنی استان فعلی قزوین، استان زنجان به‌لحاظ سیاسی توانسته است جایگاه خود را در میان دیگر استان‌های کشور بازیابد. جدول ۵ روند تقسیمات کشوری استان و کشور را قبل و بعد از جدایی قزوین نشان می‌دهد (همان).

جدول ۵ روند تقسیمات کشوری در استان زنجان از سال ۱۲۸۵ تا ۱۳۷۳

تابعیت	سطوح ^۰ تقسیماتی کشور			
	سال	سطح اول	سطح دوم	سطح سوم
-	۱۲۸۵	-	ولایت	سطح سوم
زنجان به‌صورت ولایت مستقل بوده	۱۳۱۶	-	ولایت	-
زنجان همراه بخش‌های ابهر و خدابنده تابع استان یکم (مرکزی) به‌نام خمسه	۱۳۴۰	-	ولایت	-
شهرستان زنجان همراه (خدابنده و ابهر) تابع استان گیلان	۱۳۴۹	فرمانداری کل	-	-
شهرستان زنجان همراه بخش‌های ابهر و خدابنده به فرمانداری کل تبدیل شد	۱۳۵۲	استان	-	-
از فرمانداری کل به استان ارتقای سطح یافت	۱۳۷۳			جدایی شهرستان قزوین از استان زنجان جدا شد

* سطح اول (ایالت/ استان/ فرمانداری کل)، سطح دوم (ولایت/ شهرستان)، سطح سوم (بلوک/ بخش). منبع: یافته‌های تحقیق.

در سال ۱۳۷۲، مساحت استان زنجان ۲/۴۱ درصد از مساحت کشور را به خود اختصاص می‌داد؛ بعد از جدایی قزوین، به ۱/۶۰ درصد؛ کاهش یافت؛ در سال ۱۳۷۶ پس از جداسدن شهرستان تاکستان، مساحت استان دوباره کم شد و به ۱/۳۵ درصد از مساحت به کل کشور رسید؛ در پی آن، در دیگر سطوح تقسیمات کشوری استان نیز تغییرهایی داده شد. در سال ۱۳۷۲ شهرستان‌های استان ۲/۱۸ درصد از مساحت کشور را به خود اختصاص می‌داد. در سال ۱۳۷۴، این عدد به ۱/۵۸ درصد کاهش یافت. در راستای جریان خلاء پدیدآمده، در سال ۱۳۸۵ تعداد شهرستان‌های استان به ۲/۰۸ درصد افزایش یافت. در سال ۱۳۷۲ سهم استان زنجان از نظر تعداد بخش، ۳/۲۴ درصد بود. بعد از جدایی قزوین، این رقم به ۲/۳۴ درصد و در سال ۱۳۸۵ به ۱/۷۹ درصد کاهش یافت. به‌لحاظ تعداد شهرهای استان نیز شاهد تغییرهایی بدین شرح هستیم در سال ۱۳۷۲، سهم استان ۳/۴۶ درصد از کل کشور بود؛ در سال ۱۳۷۴، این رقم به ۱/۴۰ درصد کاهش یافت؛ در سال ۱۳۸۵، سهم استان از تعداد شهرهای کشور ۱/۶۶ درصد

بود؛ در سال ۱۳۷۲، سهم دهستان‌های استان از کل کشور ۳/۶۲ درصد بود؛ در سال‌های بعد، این رقم روندی کاهشی داشت؛ به طوری که در سال ۱۳۷۴، میزان ۲/۲۹ درصد و در سال ۱۳۸۵ به میزان ۱/۹۱ درصد نسبت به کل کشور کم شد در سال ۱۳۷۲، سهم استان از لحاظ تعداد روستا ... درصد از کل کشور بود؛ در سال ۱۳۷۴، این رقم به ۱/۶۳ درصد از مساحت کشور رسید؛ در سال ۱۳۸۵، سهم استان از نظر تعداد روستا، ۲/۳۹ درصد از کل کشور بوده است. در مجموع، به لحاظ مساحت، استان زنجان از رتبه چهارده به رتبه هجده کشور تنزل یافته است.

جدول ۶ وضعیت تقسیمات کشوری واحدهای جدا شده از زنجان با واحدهای ارتقایافته بعد از جدا شدن قزوین

تعداد بخش			تعداد شهرستان			مساحت			
سهم استان از کشور	کشور	استان	سهم استان از کشور	کشور	استان	سهم استان از کشور	کشور	استان	سال
۳/۲۴	۶۱۷	۲۰	۲/۱۸	۲۲۹	۵	۲/۴۱	۱۶۴۵۱۹۵	۳۹۳۶۹	۱۳۷۲
۲/۳۴	۶۸۳	۱۶	۱/۵۸	۲۵۲	۴	۱/۶۰	۱۶۴۵۱۹۵	۲۶۱۳۹	۱۳۷۴
۱/۷۹	۸۸۹	۱۶	۲/۰۸	۲۳۶	۷	۱/۳۵	۱۶۴۵۱۹۵	۲۲۱۶۴	۱۳۸۵
روستا			تعداد دهستان			تعداد شهر			
سهم استان از کشور	کشور	استان	سهم استان از کشور	کشور	استان	سهم استان از کشور	کشور	استان	سال
۷/۳۶	۱۰۴۷۶۹	۷۷۱۷	۳/۶۲	۲۱۸۲	۷۹	۳/۴۶	۵۲۰	۱۸	۱۳۷۲
۱/۶۳	۶۸۱۲۲	۱۱۱۶	۲/۲۹	۲۲۲۷	۵۱	۱/۴۰	۶۳۹	۹	۱۳۷۴
۲/۳۹	۳۸۲۳۲	۹۱۷	۱/۹۱	۲۴۰۰	۴۶	۱/۶۶	۱۰۲۰	۱۷	۱۳۸۵

مأخذ: وزارت کشور - دفتر تقسیمات کشوری. منبع: سالنامه‌های آماری (۱۳۷۰، ۱۳۷۵، ۱۳۸۵ و ۱۳۸۵)

۲-۲-۶- ابعاد اقتصادی

در این بخش، به مباحث ذیل می‌پردازیم: **الف) صنایع استان:** استان زنجان به دلیل برخورداری از شبکه‌های زیربنایی قوی (زمین، منابع آب، خاک، شبکه‌های مواصلاتی، موقعیت راهبردی در منطقه شمال غرب، عبور خطوط انرژی، سرمایه‌گذاری کلان ملی و ...) از قابلیت‌های درخور ملاحظه‌ای برای جذب سرمایه‌گذاری در بخش صنعت برخوردار است. جدول‌های ۷ و ۸ وضعیت بخش صنعت را در استان نشان می‌دهد (سالنامه آماری کشور و استان، دفتر طرح و برنامه صنایع، ۱۳۷۲، ۱۳۷۴ و ۱۳۸۵).

همان طور که در جدول ۷ دیده می‌شود، در سال ۱۳۷۲، سهم استان از تعداد کارگاه‌های صنعتی، ۵/۰۶ درصد از کل کشور بود. بعد از جدایی قزوین، این رقم به ۲/۰۴ و در سال ۱۳۸۵ به ۱/۲۷ درصد از کل کشور کاهش یافت. این سیر نزولی، نشان‌دهنده افت جایگاه استان به لحاظ تعداد کارگاه‌های صنعتی است. در پی آن، تعداد، شاغلان این بخش نیز از ۷/۸۰ درصد در سال ۱۳۷۲ به ۱/۳۳ درصد کم شد؛ ولی در سال ۱۳۸۵، این رقم به ۱/۹۴ افزایش یافت. در سال، ۱۳۸۵ ارزش افزوده این بخش در مقایسه با سال ۱۳۷۴ به میزان قابل توجهی رشد کرد و از ۱/۱۹ درصد به ۱۶/۹۸ درصد از کل کشور رسید.

جدول ۷ مقایسه تعداد کارگاه‌های صنعتی، شاغلان و ارزش افزوده بخش صنعت استان با کشور

تعداد کارگاه‌ها			تعداد شاغلان در بخش صنعت			ارزش افزوده (میلیون ریال)		
سال	استان	کشور	سهم استان از کشور	استان	کشور	سهم استان از کشور	استان	کشور
۱۳۷۲	۳۰۹	۶۰۹۸	۵/۰۶	۵۰۶۱۴	۶۴۸۶۷۱	۷/۸۰	۳۰۸۲۹۳	۳۹۸۱۶۹۲
۱۳۷۴	۴۷	۲۲۹۶	۲/۰۴	۲۲۳۴۰	۱۶۷۸۴۶۴	۱/۳۳	۲۳۴۲۳۷	۱۹۶۰۸۷۰۶
۱۳۸۵	۲۰۴	۱۶۰۱۸	۱/۲۷	۲۰۶۳۶	۱۰۶۱۳۱۹	۱/۹۴	۳۴۳۱۴۶۵	۲۰۲۰۰۸۹۸

مأخذ: سالنامه آماری استان زنجان و ایران در سال‌های ۱۳۷۲، ۱۳۷۴ و ۱۳۸۵.

جدول ۸ مقایسه تعداد معدن‌های فعال استان و کشور

تعداد معدن فعال			شاغلان در بخش معدن			ارزش افزوده (میلیون ریال)		
سال	استان	کشور	سهم استان از کشور	استان	کشور	سهم استان از کشور	استان	کشور
۱۳۷۲	۵۸	۱۹۲۰	۳/۰۲	۱۲۳۳	۵۰۱۹۷	۲/۴۵	۱۴۷۰۶	۴۵۳۳۷۲
۱۳۷۴	۶۶	۷۴۰۰	۰/۸۹	۹۴۶	۵۰۰۵۶	۱/۸۸	۵۱۸۶۷	۱۰۳۴۷۱۲
۱۳۸۵	۸۶	۳۳۳۴	۲/۵۸	۹۶۰	۵۴۸۵۴	۱/۷۵	۱۶۸۴۳۵	۱۳۵۰۲۶۰۲

مأخذ: سالنامه آماری استان زنجان و کشور در سال‌های ۱۳۷۲، ۱۳۷۴ و ۱۳۸۵.

(ب) معدن‌ها: در چهارچوب پهنه‌های ساختاری ایران، استان زنجان جایگاه معدنی ویژه‌ای دارد. در این استان، مواد معدنی گوناگون از نظر خاستگاه و نوع، تنوعی درخور توجه دارند. از جمله معدن‌های این استان، موارد ذیل درخور ذکر است. طلای اپی ترمال و مس پورفیری، سرب و روی، بر (تنها معدن

ماده معدنی بر معدن برقره کل ایران، انواع خاک‌ها و سنگ‌های صنعتی و .... جدول ۸ تعداد معدن‌های فعال، شاغلان، و ارزش افزوده و جایگاه این معدن‌ها در کشور را نشان می‌دهد.

در سال، ۱۳۷۲ سهم معدن‌های فعال استان ۳/۰۲ درصد نسبت به کل کشور بود. در سال ۱۳۷۴، این رقم به ۰/۸۹ درصد کاهش یافت و دوباره در سال ۱۳۸۵، به ۲/۵۸ درصد رسید. براساس نتایج آمارگیری از معدن‌های فعال کشور در سال ۱۳۸۴، تعداد ۸۶ معدن درحال بهره‌برداری در استان وجود داشته است. نتایج به‌دست آمده نشان می‌دهد که در مجموع، ۹۶۰ نفر در این معدن‌ها به کار اشتغال داشته‌اند و در مقایسه با سال ۱۳۸۲، تعداد معدن‌های استان بیست درصد کاهش یافته است.

ج) کشاورزی، جنگل‌ها و مراتع: منابع طبیعی در هر کشور، بخشی از سرمایه‌های ملی آن کشور محسوب می‌شوند، کشاورزی، جنگل و مراتع نیز از حیاتی‌ترین بخش‌های هر منطقه به حساب می‌آید. امروزه، اهمیت کشاورزی برکسی پوشیده نیست و نیاز واقعی مردم از زمین تأمین می‌شود. در اختیار داشتن زمین‌ها، جنگل‌ها و مراتع‌ها برای استان امتیاز محسوب می‌شود. با مقایسه وضعیت زمین‌های کشاورزی، جنگل‌ها و مراتع‌ها می‌توانیم جایگاه استان را در زمان قبل و بعد از جدایی قزوین بررسی کنیم (جدول ۹) (سازمان جنگل‌ها و مراتع کشور، دفتر طرح برنامه و بودجه، سال‌های ۱۳۷۲، ۱۳۷۴ و ۱۳۸۵).

جدول ۹ مقایسه مساحت زمین‌های زیرکشت، مقادیر جنگل‌ها و مراتع‌های استان با کشور

مرتع‌ها (هکتار)		جنگل (هکتار)			مساحت کل زمین‌های زیرکشت (آبی و دیم)				
کشور	استان	سهم استان از کشور	کشور	استان	سهم استان از کشور	کشور	استان	سال	
۴/۰۲	۹۰۰۰۰۰۵۵	۳۶۱۸۶۸۴	۱/۱۳	۱۷۴۷۱۰۰۰	۱۹۸۰۰۰	۶/۴۱	۱۳۳۹۲۴۰۱	۸۵۸۹۹۹	۱۳۷۲
۲/۲۵	۹۰۰۰۰۰۰۰	۲۰۲۶۲۱۰	۰/۸۲	۱۲۴۰۰۰۰۰	۱۰۲۵۰۰	۵/۷۷	۱۴۳۹۱۹۱۸	۸۳۱۵۵۴	۱۳۷۴
۱/۳۲	۸۶۱۰۳۹۴۰	۱۲۰۰۰۰۰۰	۰/۷۲	۱۴۲۰۲۵۵۹	۱۰۲۵۰۰	۴/۱۷	۱۷۶۶۵۱۹۸	۷۳۷۹۹۷	۱۳۸۵

مآخذ: سالنامه آماری استان زنجان و کشور در سال‌های ۱۳۷۲، ۱۳۷۴ و ۱۳۸۵. سازمان جنگل‌ها و مراتع کشور - دفتر طرح و برنامه و بودجه.

همان طور که می‌بینیم، در سال ۱۳۷۲، سهم استان از زمین‌های زیرکشت ۶/۴۱ درصد بود؛ در سال ۱۳۸۵ این رقم به ۴/۱۷ درصد رسید؛ همچنین مساحت جنگل از ۱/۱۳ درصد به ۰/۷۲ و مساحت مراتع‌های استان از ۴/۰۲ به ۱/۳۲ درصد کاهش یافته است.

۳-۲-۶- ابعاد اجتماعی

در این بخش، نسبت به تعداد کل جمعیت، خانوار، جمعیت فعال، شاغل، و تعداد باسوادان استان با کل کشور را در زمان قبل و بعد از جدایی قزوین، بررسی می‌کنیم. در ادامه بحث، وضعیت خدمات بهداشتی و درمانی استان، کشور و ... را مقایسه می‌کنیم.

الف) جمعیت: امروزه، یکی از مؤلفه‌های اصلی توسعه در ابعاد مختلف، نیروی انسانی خلاق و متخصص است. با این رویکرد، وضعیت جمعیت را در استان، بررسی و آن را با جمعیت کشور مقایسه می‌کنیم. (جدول ۱۰).

در سال ۱۳۷۲، جمعیت استان زنجان ۳/۱۸ درصد از جمعیت کل کشور بود. بعد از جدایی قزوین، این عدد به ۱/۷۲ و در سال ۱۳۸۵ به ۱/۳۶ درصد کاهش یافت؛ بنابراین، با تقسیمات جدید، بخش عظیمی از جمعیت استان زنجان از آنجا جدا شد. در سال ۱۳۷۲، نسبت تعداد خانوار این استان به کل بیست کشور ۳/۵۱ درصد بود؛ در سال ۱۳۷۴، این رقم به ۰/۳۶ درصد کاهش یافت؛ ولی در سال ۱۳۸۵ به ۱/۴۷ درصد از کل کشور افزایش یافت. در سال ۱۳۷۲، جمعیت فعال اقتصادی استان ۱/۷۶ درصد از کل کشور بود؛ بعد از جدایی قزوین، این نسبت به ۱/۶۷ درصد کاهش یافت و در سال ۱۳۸۵ نیز به ۱/۴۲ درصد رسید. جمعیت شاغل استان در سال ۱۳۷۲ نسبت به کل کشور ۱/۸۱ درصد بود؛ در سال ۱۳۷۴، این رقم به ۱/۷۱ و در سال ۱۳۸۵ به ۱/۴۷ درصد از جمعیت کل کشور کم شد. به لحاظ جمعیت باسواد شش سال به بالا در سال ۱۳۷۲، سهم استان ۳/۰۷ درصد بوده؛ در سال ۱۳۷۴، این تعداد به ۱/۷۰ درصد و در سال ۱۳۸۵، به ۱/۳۸ درصد کاهش یافت (سالنامه آمار عمومی نفوس و مسکن استان زنجان و کشور در سال‌های ۱۳۷۲، ۱۳۷۴ و ۱۳۸۵).

ب) خدمات (بهداشت و درمان): در این بخش، خدمات بهداشتی و درمانی را در زمان قبل و بعد از جدایی قزوین از زنجان، مطالعه و بررسی می‌کنیم. جدول ۱۰ گویای تأثیر تقسیمات کشوری در این زمینه است. (جدول ۱۱).

همان طور که در جدول ۱۰ می‌بینیم، در سال ۱۳۷۲، مراکز بهداشتی و درمانی استان ۲/۶۶ درصد از کل کشور بود. بعد از جدایی قزوین، این رقم به ۱/۸۶ درصد در سال ۱۳۷۴ و ۱/۵۳ درصد در سال ۱۳۸۵ کاهش یافت. در پی آن، خانه‌های بهداشت از ۳/۹۸ درصد در سال ۱۳۷۲ به ۲/۰۵ در سال ۷۴ کم شد. در سال ۱۳۸۵، این رقم به ۲/۴۶ درصد رسید. این افزایش نشان‌دهنده رشد نسبی در زمینه ایجاد خانه‌های بهداشت است. در سال ۱۳۷۲، سهم استان به لحاظ تعداد پزشک ۴/۱۸ درصد بود. بعد از جدایی استان قزوین، این رقم به ۱/۷۴ درصد کاهش یافت. در سال ۱۳۸۵، سهم استان از تعداد پزشک به ۱/۶۷ درصد رسید. در سال ۱۳۷۲، تعداد مؤسسه‌های درمانی فعال در استان، ۱۴ درصد بود. در سال ۱۳۷۴، این رقم به نه درصد کاهش یافت. در پی آن، تعداد تخت‌های موجود در این مؤسسه‌ها نیز از ۱/۵۵ درصد در سال ۱۳۷۲ به ۱/۰۱ درصد و در سال ۱۳۷۴ کم شد. در سال ۱۳۸۵ این رقم به ۱/۱۲ درصد رسید و رشد نسبی در این زمینه اتفاق افتاد.

جدول ۱۰ مقایسه تعداد کل جمعیت، جمعیت فعال و شاغل استان و کشور

جمعیت فعال		تعداد خانوار			تعداد جمعیت			سال	
سهم استان از کشور	کشور	استان	سهم استان از کشور	کشور	استان	سهم استان از کشور	کشور	استان	
۳/۱۲	۱۴۷۳۷۰۰۰	۴۶۰۰۵۷	۳/۵۱	۱۰۷۸۷۷۷۷	۳۷۹۷۰۴	۳/۱۸	۵۵۸۳۷۱۶۳	۱۷۷۶۱۳۳	۱۳۷۲
۱/۶۷	۱۶۰۲۷۰۰۰	۲۶۸۰۰۰	۰/۳۶	۴۹۴۴۵۰۱۰	۱۸۱۷۳۵	۱/۷۲	۶۰۰۵۵۴۸۸	۱۰۳۶۸۷۳	۱۳۷۴
۱/۴۲	۲۳۴۶۹۰۰۰	۳۳۴۰۶۱	۱/۳۴	۱۷۵۰۱۷۷۱	۲۳۶۱۱۷	۱/۳۶	۷۰۴۹۵۷۸۲	۹۶۴۶۰۱	۱۳۸۵

تعداد باسوادان در جمعیت شش‌ساله و بیشتر			جمعیت شاغل			
سهم استان از کشور	کشور	استان	سهم استان از کشور	کشور	استان	سال
۳/۰۷	۳۳۹۶۶۳۳۴	۱۰۴۳۱۱۹	۳/۳۴	۱۳۰۹۷۰۰۰	۴۳۸۲۱۸	۱۳۷۲
۱/۷۰	۵۲۲۹۵۰۰۰	۸۹۱۰۰۰	۱/۷۱	۱۴۵۷۲۰۰۰	۲۵۰۴۲۱	۱۳۷۴
۱/۳۷	۶۳۹۲۰۰۰۰	۸۷۸۰۰۰	۱/۴۷	۲۰۴۷۶۰۰۰	۳۰۲۷۸۱	۱۳۸۵

مأخذ: سالنامه آماری استان زنجان و کشور در سال‌های ۱۳۷۲، ۱۳۷۴ و ۱۳۸۵

جدول ۱۱ تعداد مؤسسه‌های درمانی فعال، خانه‌های بهداشت، پزشک و ... در استان و کشور

تعداد پزشک		خانه بهداشت			مراکز بهداشتی و درمانی			سال
سهم استان از کشور	کشور	استان	سهم استان از کشور	کشور	استان	سهم استان از کشور	کشور	استان
۴/۱۸	۱۰۹۸۹	۴۶۰	۳/۹۸	۹۷۳۴	۳۸۵	۲/۶۶	۵۱۰۲	۱۳۶
۱/۷۴	۲۰۲۰۵	۳۵۲	۲/۰۵	۱۴۱۴۶	۲۹۱	۱/۸۹	۵۷۹۷	۱۱۰
۱/۶۷	۲۹۹۳۷	۴۸۹	۲/۴۶	۱۶۷۲۵	۴۱۲	۱/۵۳	۸۲۸۸	۱۲۷

تعداد تخت در مؤسسه‌های درمانی			تعداد مؤسسه‌های درمانی فعال			
سهم استان از کشور	کشور	استان	سهم استان از کشور	کشور	استان	سال
۱/۵۵	۹۲۸۰۵	۱۴۳۹	۲/۰۹	۶۶۷	۱۴	۱۳۷۲
۱/۰۱	۹۸۵۴۹	۹۹۶	۱/۳۱	۶۸۵	۹	۱۳۷۴
۱/۱۲	۱۱۶۴۷۴	۱۳۱۴	۱/۴۲	۷۷۲	۱۱	۱۳۸۵

مأخذ: یافته‌های تحقیق.

۴-۲-۶- ابعاد زیرساختی (ارتباطات)

در بیشتر کشورهای دنیا، پیشرفت اقتصادی و افزایش مبادله کالا به ایجاد، توسعه و نگهداری راه‌ها، و بهبود وسایل حمل و نقل بستگی دارد. رشد و توسعه اقتصادی در کشورهای صنعتی، بیشتر در گرو راه‌های ارتباطی این کشورها با دنیای خارج است. راه‌ها در پراکندگی متناسب جمعیت، مهاجرت‌ها و ارتقای سطح آگاهی و فرهنگ جامعه، تأثیری اجتناب‌ناپذیر دارند. همان طور که گفتیم، یکی از شاخص‌های اصلی توسعه در بیشتر کشورهای دنیا مسئله زیرساخت‌های ارتباطی، اعم از جاده‌ای، ریلی و هوایی است. استان زنجان نیز با توجه به موقعیت جغرافیایی‌اش، یعنی قرار گرفتن در محور ترانزیتی، نقطه ارتباطی مرکز با غرب و شمال غربی ایران به‌شمار می‌آید. جدول ۱۱ وضعیت راه‌های ارتباطی استان را نشان می‌دهد. (جدول ۱۲).

جدول ۱۲ مقایسه انواع راه‌های ارتباطی استان با کشور

راه اصلی (km ²)			راه‌های فرعی (km ²)			راه آهن (km ²)		
سال	استان	کشور	سهم استان از کشور	کشور	استان	سهم استان از کشور	کشور	استان
۱۳۷۲	۸۱۰	۱۹۴۲۳	۴/۱۷	۳۳۹۶۲	۱۵۸۸	۴/۱۷	۵۰۲۲	۲۹۴
۱۳۷۴	۴۷۴	۲۰۵۵۲	۲/۳۰	۳۱۳۸۶	۷۴۰	۲/۳۰	۵۳۳۲	۲۳۵
۱۳۸۵	۵۶۱	۲۱۷۸۸	۲/۵۷	۳۸۰۰۵	۸۶۱	۲/۵۷	۸۵۶۵	۲۳۵

مأخذ: سالنامه آماری کشور و استان در سال‌های ۱۳۷۲، ۱۳۷۴ و ۱۳۸۵: راه آهن جمهوری اسلامی ایران. دفتر آمار ۱۳۷۲، ۱۳۷۴ و ۱۳۸۵

در سال ۱۳۷۲، راه‌های اصلی استان ۸۱۰ کیلومتر مربع بود و ۴/۱۷ درصد از کل راه‌های اصلی کشور را به خود اختصاص می‌داد. بعد از جدایی قزوین، این رقم به ۴۷۴ کیلومتر مربع، برابر با ۲/۳۰ درصد از کل کشور کاهش یافت. پس از سیزده سال، این رقم به ۵۶۱ کیلومتر مربع رسید و ۲/۵۷ درصد از راه‌های اصلی کشور را به خود اختصاص داد. راه‌های فرعی استان، که ۴/۶۷ درصد از کل کشور بود، نیز به ۲/۳۵ درصد کاهش یافته. در سال ۱۳۸۵، این رقم به ۲/۲۶ درصد از کل کشور رسید. در سال ۱۳۷۲، سهم استان از راه آهن کشور در ۵/۸۵ درصد بود. بعد از جدایی قزوین، این رقم به ۴/۴۰ درصد کاهش یافت و در سال ۱۳۸۵، سهم استان از راه آهن کشور ۲/۷۴ درصد بود (راه آهن جمهوری اسلامی ایران، دفتر آمار ۱۳۷۲، ۱۳۷۴ و ۱۳۸۵).

۵-۲-۵- ابعاد مالی (اعتبارات عمرانی)

بودجه و اعتبارات عمرانی، یکی از راه‌های تزریق منابع مالی منطقه است که در قالب برنامه‌های مختلف، از طریق مرکز، طی روند قانونی به استان‌ها ابلاغ می‌شود، معمولاً سرمایه‌ای است و در توسعه و تجهیز مناطق، نقش مهمی ایفا می‌کند. نمودار ۱ روند اعتبارات عمرانی در استان زنجان را از سال ۱۳۶۶ تا سال ۱۳۸۵ نشان می‌دهد.

با توجه به روند نمودار، اعتبارات استان در این مدت، سیری تقریباً صعودی داشته و فقط در سال ۱۳۷۴ شاهد افزایش بودجه استان هستیم. دلیل افزایش بودجه در این سال، تأثیر جدایی استان قزوین از زنجان بوده است؛ زیرا بعد از جداسدن قزوین، استان زنجان از بیشتر جهات دچار مشکلات جدی شد. این افزایش بودجه به جهت ترمیم وضعیتی است که مشکلات ناشی از جدایی قزوین حس نشود. با توجه به ادامه این نمودار می‌بینیم که از سال ۱۳۷۵، تخصیص بودجه دوباره روند عادی خود را طی کرده و متناسب با بودجه کل کشوری، افزایش و یا کاهش یافته است (سالنامه آماری استان زنجان و ایران در سال‌های ۱۳۶۶ تا ۱۳۸۵).

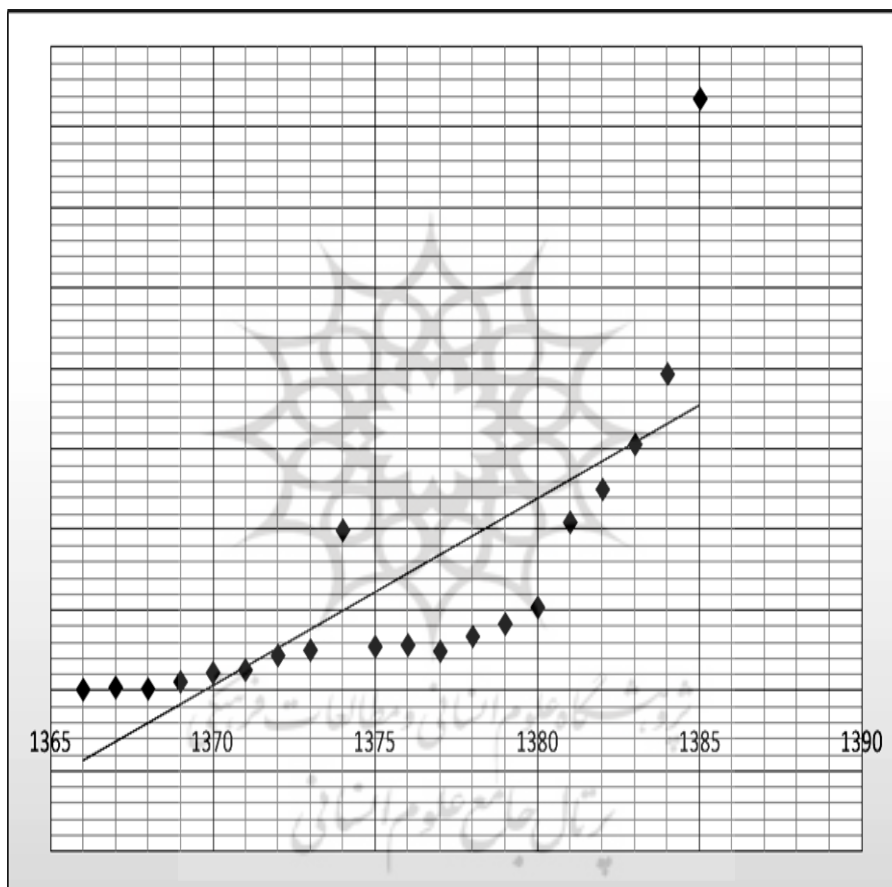
۷- تجزیه و تحلیل

در این پژوهش، براساس مبانی نظریه‌ای جمع‌آوری شده و همچنین ویژگی‌های منطقه مورد مطالعه و یافته‌های توصیفی برپایه آمارها و اطلاعات موجود، به فرضیه‌های تحقیق پرداخته‌ایم. مطالعه حاضر،

دارای یک سؤال اصلی و فرضیه متناظر می‌باشد. سؤال اصلی تحقیق، آن است که آیا تقسیمات کشوری در توسعه فضای جغرافیایی در استان زنجان مؤثر بوده است یا خیر. به نظر می‌رسد ارتقاء سطح واحدهای تقسیمات کشوری به توسعه فضای جغرافیایی در استان زنجان منجر شده است.

نمودار ۱ وضعیت اعتبارات عمرانی قبل و بعد از جدایی قزوین

منبع: سازمان برنامه و بودجه استان (بودجه از سال ۱۳۶۵ تا ۱۳۸۵).

اگر هدف اصلی از تقسیمات کشوری را دستیابی به تعادل‌های منطقه‌ای، و ایجاد هماهنگی در واحدهای سیاسی سرزمین و کم کردن فاصله‌های فضایی بدانیم که در بیشتر استان‌ها،

شهرستان‌ها و بخش‌ها برای کشور ایجاد می‌شود، با این تعریف از تقسیمات کشوری، جدایی استان قزوین از استان زنجان، پی‌آمدهای داشته است؛ مثلاً در جدول ۱۳، به‌خوبی می‌توان این تفاوت‌ها را در زمان قبل و بعد از جدایی استان قزوین مشاهده کرد. در سال ۱۳۷۲، مساحت استان ۲/۴۱ درصد بود و بعد از تشکیل استان قزوین به ۱/۳۵ درصد از کل کشور کاهش یافت. در پی آن، دیگر سطوح تقسیمات کشوری استان، دچار تغییرهایی شد. در سال ۱۳۷۲، جمعیت استان ۳/۱۸ درصد کل کشور بود و بعد از جدایی قزوین، این رقم به ۱/۷۲ درصد کاهش یافت. بنابراین، بخش عظیمی از جمعیت استان زنجان، با تقسیمات جدید از استان جدا شده است (جدول ۱۳).

۸- یافته‌های تحقیق

نتایج تحلیل‌های آماری و مقایسه آنها در سطوح مختلف، روندی کاهشی را نشان می‌دهد؛ زیرا تفاوت‌های آماری آشکاری بین مقایسه قبل از جدایی قزوین از استان با بعد از آن مشاهده می‌شود؛ در نتیجه می‌توان گفت تقسیمات کشوری و ارتقاء سطح شهرستان قزوین به استان مستقل، چالش‌های بزرگی در روند رو به توسعه آن ایجاد کرده و پرکردن این خلأها به زمانی طولانی نیاز دارد؛ بنابراین، می‌توان این فرضیه را - که بر اساس آن، کمک ارتقاء سطح واحدها در تقسیمات کشوری به توسعه فضای جغرافیایی در استان زنجان منجر شده است - رد کرد.

۹- نتیجه‌گیری

ارزیابی این فرضیه تحقیق - که ارتقاء سطح واحدها در تقسیمات کشوری به توسعه فضای جغرافیایی در استان زنجان منجر شده است - مبنی بر وضع موجود و مقایسه آن با داده‌های قبل از جدایی قزوین از استان زنجان گویای آن است که روند جدایی قزوین، باوجود ارتقاء سطح بخش‌های واقع در استان زنجان، به شهرستان، نه‌تنها توسعه فضایی صورت نگرفته، بلکه اثرهای تقسیمات کشوری بر توسعه استان زنجان در بیشتر زمینه‌ها منفی بوده و جدایی قزوین، ضربه‌های سنگینی را به‌صورت ناگهانی بر روند توسعه استان وارد کرده و به‌بازماندگی توسعه‌ای استان در سطح کشور منجر شده است. در استان زنجان، برخورداری شهرستان‌ها از

سطح توسعه، برابر نیست و گونه‌ای ناهماهنگی فضایی به لحاظ توسعه در این استان دیده می‌شود. بیشتر شهرستان‌ها به‌ظواهر ارتقای سطح یافته‌اند؛ اما دراصل، تغییرهای بسیار اندکی در آنها صورت گرفته است؛ از این رو فرضیه تحقیق رد می‌شود.

جدول ۱۳ مقایسه وضعیت کلی استان زنجان، قبل و بعد از جداسدن استان قزوین

شرح	واحد	وضعیت استان و کشور				
		کشور	قبل از جدایی قزوین ۱۳۷۲	سهم استان از کشور	کشور	بعد از جدایی قزوین ۱۳۷۴
مساحت استان	KM ²	۱۶۴۵۱۹۵	۳۹۳۶۹	۲/۴۱	۱۶۴۵۱۹۵	۱/۷۸
شهرستان	تعداد	۲۲۹	۵	۲/۱۸	۴	۱/۳۷
بخش	تعداد	۶۱۷	۲۰	۳/۲۴	۱۶	۱/۳۸
شهر	تعداد	۵۲۰	۱۸	۳/۴۶	۹	۲/۴۷
جمعیت	نفر	۵۵۸۳۷۱۶۳	۱۷۷۶۱۳۳	۳/۱۸	۱۰۳۶۸۷۳	۱/۸۴
تعداد خانوار	تعداد	۱۰۷۸۷۷۷۷	۳۷۹۷۰۴	۳/۵۱	۱۸۱۷۳۵	۹/۷۵
جمعیت فعال	نفر	۱۴۷۳۷۰۰۰	۴۶۰۰۵۷	۳/۱۲	۲۶۸۰۰۰	۱/۸۶
راه اصلی	KM ²	۱۹۴۲۳	۸۱۰	۴/۱۷	۴۷۴	۱/۸۱
راه فرعی	KM ²	۳۳۹۶۲	۱۵۸۸	۴/۶۷	۷۴۰	۱/۹۸
راه آهن	KM ²	۵۰۲۲	۲۹۴	۵/۸۵	۲۳۵	۱/۳۲
سطح زمین‌های زیر کشت	هکتار	۱۳۳۹۲۴۰۱	۸۵۸۹۹۹	۶/۴۱	۸۳۱۵۵۴	۱/۱۱
مساحت کل مرتع‌ها	هکتار	۹۰۰۰۰۰۵۵	۳۶۱۸۶۸۴	۴/۰۲	۲۰۲۶۲۱۰	۱/۷۹
مساحت جنگل	هکتار	۱۷۴۷۱۰۰۰	۱۹۸۰۰۰	۱/۱۳	۱۰۲۵۰۰	۱/۳۷
منابع آب سطحی		۱۰۵۰۰۰	۸۷۹۷	۸/۳۷	۵۷۲۵	۱/۸۸
کارگاه‌های بزرگ صنعتی	تعداد	۶۰۹۸	۳۰۹	۵/۰۶	۴۷	۲/۴۸
شاغلان صنعتی	نفر	۶۴۸۶۷۱	۵۰۶۱۴	۷/۸۰	۲۲۳۴۰	۵/۸۶
معدن‌های فعال	تعداد	۱۹۲۰	۵۸	۳/۰۲	۶۶	۳/۳۹
شاغلان معدن	نفر	۵۰۱۹۷	۱۲۲۳	۲/۴۵	۹۴۶	۱/۳۰
مراکز بهداشتی و درمانی	واحد	۵۱۰۲	۱۳۶	۲/۶۶	۱۱۰	۱/۴۰
خانه بهداشت	واحد	۹۷۳۴	۳۸۵	۳/۹۸	۲۹۱	۱/۹۴

مأخذ: یافته‌های تحقیق

۱۰- منابع

- احمدی‌پور، زهرا (۱۳۸۵). *جزوه کلاسی تقسیمات کشوری مقطع کارشناسی ارشد*. تهران: دانشگاه تربیت مدرس.
- ----- (۱۳۷۸). «مروری بر تاریخچه و سیر تحولات تقسیمات کشوری در ایران»، *مجله رشد جغرافیا*، ش ۵۰.
- احمدی‌پور، زهرا و محمدرحیم رهنما (۱۳۸۲). «درجه‌بندی نظام تقسیمات کشوری». *فصلنامه تحقیقات جغرافیایی*، ش ۶۹ و ۷۰.
- امیراحمدیان، بهرام (۱۳۸۳). *تقسیمات کشوری: از ایران چه می‌دانم*. تهران: دفتر پژوهش‌های فرهنگی.
- پرداززی مقدم، سعیده (۱۳۸۴). *روش‌های تحلیل چندمتغیره و کاربرد آن در سطح‌بندی استان‌های کشور با تأکید بر بخش بازرگانی*. مؤسسه مطالعات و پژوهش‌های بازرگانی.
- ثبوتی، هوشنگ (۱۳۷۱). *تاریخ زنجان*. زنجان: اداره کل فرهنگ و ارشاد اسلامی استان زنجان.
- حافظ‌نیا، محمدرضا (۱۳۷۹). *مبانی مطالعات سیاسی - اجتماعی (۱)*. سازمان حوزه‌ها و مدارس علمیه خارج از کشور.
- ----- (۱۳۸۳). *افق‌های جدید در جغرافیای سیاسی*. تهران: سمت.
- سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استان زنجان (۱۳۸۵).
- سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی کشور (۱۳۸۶). *گزارش نظارتی پروژه‌های عمرانی استانی سال‌های (۱۳۷۵ تا ۱۳۸۵)*.
- *سالنامه آمار عمومی نفوس و مسکن استان زنجان و کشور در سال‌های ۱۳۷۴، ۱۳۷۲، و ۱۳۸۵*.
- *سالنامه آماری استان زنجان و ایران در سال‌های ۱۳۶۶ تا ۱۳۸۵*. دفتر طرح و برنامه و بودجه و اعتبارات.
- *سالنامه آماری استان زنجان و ایران در سال‌های ۱۳۷۲، ۱۳۷۴، و ۱۳۸۵*. دفتر طرح و برنامه صنایع.

- سالنامه آماری کشور و استان در سال‌های ۱۳۷۲، ۱۳۷۴ و ۱۳۸۵. راه آهن جمهوری اسلامی ایران. دفتر آمار.
- سالنامه آماری استان زنجان و ایران در سال‌های ۱۳۷۲، ۱۳۷۴ و ۱۳۸۵، دفتر طرح و برنامه صنایع.
- سالنامه آماری استان زنجان و کشور در سال‌های ۱۳۷۲، ۱۳۷۴ و ۱۳۸۵ سازمان جنگل‌ها و مراتع کشور. دفتر طرح و برنامه و بودجه.
- وزارت کشور. سایت تخصصی تقسیمات کشوری. <WWW. Tagsimatir. net>.
- سرکارآرانی، محمدرضا (۱۳۷۹). «مشارکت و توسعه انسانی. اطلاعات سیاسی - اقتصادی ۱۵۹-۱۶۰. ص ۱۵۴.
- سلطانی، رامین (۱۳۷۹). تاریخ زنجان. نیکان کتاب. چاپ کنیه.
- شکوئی، حسین (۱۳۸۲). اندیشه‌های نو در فلسفه جغرافیا. جلد دوم. تهران: مؤسسه گیتاشناسی.
- شیعه، اسماعیل (۱۳۷۸). با شهر و منطقه در ایران. تهران: دانشگاه علم و صنعت ایران.
- کریمی پور، یدالله (۱۳۸۱). مقدمه‌ای بر تقسیمات کشوری ایران. تهران: دانشگاه تربیت معلم. انجمن جغرافیای ایران.
- مرکز آمار ایران (۱۳۸۵). سالنامه آماری تهران.
- میرحیدر و قربانعلی ذکی (۱۳۸۱). «بررسی نظام جغرافیای - سیاسی ناحیه‌ای و امکان‌سنجی آن در ایران». پژوهش‌های جغرافیای. ش ۴۲.
- وزارت کشور. دفتر تقسیمات کشوری. سالنامه‌های آماری ۱۳۷۰، ۱۳۷۵ و ۱۳۸۵.
- Abrahamson, K. V. (1997). *Paradigms of Sustainability*. In S. Sörlin, ed. *The Road towards Sustainability, A Historical Perspective. A Sustainable Baltic Region*. The Baltic University Programme. Uppsalla University.

- Artfield, Robin And Barry Wilkins (1992). *International Justice And The Third World*. London: Rutledge.
- Avijit, Gupta (1998). *Ecology And Development in Third World*. London: Routledge.
- ESCAP1 (1996). *Showing the Way: Methodologies For Successful Rural Poverty Alleviation Projects*. Bang kok: ESCAP.
- Rennie Short, J. (1993). *An Introduction to Political Geography*.

